

УДК 347.440.5

Ю.М. Кушніренко,
здобувач кафедри цивільного права і процесу НАВС

ЗАКОНОДАВЧІ ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ В УСИНОВЛЮВАЧІ ТА ЗГОДА НА УСИНОВЛЕННЯ – ОБОВ'ЯЗКОВІ УМОВИ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Досліджено деякі умови усиновлення, передбачені Сімейним кодексом України, а саме вимоги, які висуваються до осіб – кандидатів в усиновлювачі, та згода на усиновлення. Визначено, що ретельний відбір кандидатів в усиновлювачі, а також отримання згоди на усиновлення є засобами дотримання правового порядку здійснення усиновлення та запорукою належного виконання усиновлювачами обов'язків щодо усиновленої ними дитини.

Ключові слова: усиновлення, умови усиновлення, усиновлювач, усиновлений, вік усиновлювача, згода на усиновлення.

Исследованы некоторые условия усыновления, предусмотренные Семейным кодексом Украины, а именно требования, которые предъявляются к лицам – кандидатам в усыновители, а также получение согласия на усыновление. Определено, что тщательный отбор кандидатов в усыновители, получение согласия на усыновление являются средствами соблюдения правового порядка осуществления усыновления и залогом надлежащего исполнения усыновителями обязанностей в отношении усыновленного ими ребенка.

Ключевые слова: усыновление, условия усыновления, усыновитель, усыновленный, возраст усыновителя, согласие на усыновление.

Several conditions of an adoption provided by the Family Code of Ukraine, namely the requirements which are shown to persons – the candidates for adoptive parents are investigated, as well as the reception of the consent to adoption. It is defined, that careful selection of candidates for adoptive parents as well as the reception of the consent to adoption are the means of an observance of legal order of the realization of adoption as well as the pledge of an appropriate execution by adoptive parents of the duties concerning the child adopted by them.

Keywords: adoption, adoption conditions, adoptive parent, adopted, age of an adoptive parent, consent to adoption.

Інститут усиновлення – один із найдавніших правових інститутів і існує у всіх сучасних правових системах. За своїм призначенням він глибоко гуманістичний, оскільки покликаний забезпечити нормальне сімейне життя і належне виховання дітей, які не мають батьків або позбавлені батьківського піклування. За допомогою усиновлення усуваються несприятливі для формування особистості дитини обставини і створюється умови, які найбільш близькі до тих, що складаються у сім'ї. Тому ми долучаємося до думки тих науковців, які вважають, що шляхом здійснення усиновлення вирішуються дві величезні проблеми – з одного боку, усиновлювачі, які з тих чи інших причин не можуть мати власних дітей, задовольняють свої потреби у реалізації почуття батьківської любові і турботи до дитини; з іншого, що, напевно, найбільш важливо – дитина, позбавлена батьківського піклування, – отримує сім'ю [1].

Метою цієї наукової статті, актуальність якої зумовлена значенням інституту усиновлення в загальній системі державних заходів, спрямованих на подолання такого негативного явища в нашій державі, як сирітство та соціальне сирітство, є дослідження умов усиновлення, що передбачені чинним сімейним законодавством,

а саме це – вимоги щодо осіб – кандидатів в усиновлювачі та отримання згоди на усиновлення.

Правові питання інституту усиновлення були і залишаються предметом пильної уваги науковців. Проблемні аспекти усиновлення досліджувались як російськими, так і вітчизняними фахівцями в галузі сімейного права. Серед них слід назвати Я. Шевченко, С. Індиченка, З. Ромовську, О. Пергамент, О. Нечаєву, Н. Єршову, Л. Короткову, І. Жилінкову, В. Гопанчука, С. Фурсу, О. Драгневич, В. Барсукову, Л. Зілковську, О. Пунду та ін.

Для того, щоб усиновлення відповідало визначеній законом меті й мало відповідні правові наслідки, необхідно дотримуватись певних умов та правил, чітко встановлених законодавством. Ці умови впливають із сутності інституту усиновлення. Таким чином, умови усиновлення – це встановлені сімейним законодавством вимоги, додержання яких є обов'язковим під час здійснення юридичного акту усиновлення. Важливість дотримання умов усиновлення, підкреслюють фахівці, пов'язана насамперед з тим, що ці “умови спрямовані на те, щоб інститут усиновлення слугував виключно інтересам дітей” [2].

Аналіз сімейного законодавства та інших нормативно-правових документів, що регулюють відносини щодо усиновлення, дозволяє виділити декілька обов'язкових умов, які мають бути дотримані при здійсненні усиновлення. На нашу думку, до таких умов необхідно віднести наступне. Як першу умову, слід назвати те, що усиновлення допускається щодо неповнолітніх осіб (і лише у виняткових випадках щодо повнолітніх осіб). По-друге, усиновлення може бути здійснено лише в інтересах дитини. Третьою умовою є вимоги, що пред'являються до осіб, які бажають усиновити дитину. Четверта умова – це отримання згоди на усиновлення від осіб, визначених законом. П'ята умова – необхідність отримання висновку компетентних органів про доцільність усиновлення. І, нарешті, це встановлений законом судовий порядок розгляду справ про усиновлення. Тільки дотримання умов в своїй сукупності дозволяє говорити про законність здійснення такого юридичного факту, як усиновлення.

Оскільки основне призначення усиновлення полягає у забезпеченні дитині нормальних умов для розвитку шляхом сімейного виховання, законодавець досить серйозно підійшов до відбору осіб, які бажають усиновити дитину, встановивши щодо них ряд обов'язкових вимог. Ці вимоги стосуються віку та стану здоров'я майбутніх усиновлювачів, їх матеріального стану, забезпечення житлом та ін.

Донедавна усиновлювачами в Україні могли бути повнолітні дієздатні особи. Ця правова норма упродовж певного часу належала до розряду дискусійних. Наприклад, М. Логвінова справедливо зауважувала, “чи слід визнавати 18-річну особу такою, яка здатна забезпечити належне виховання й утримання дитини, адже, можливо, вона тільки “вчора” стала повнолітньою” [3]. До речі, за Європейською конвенцією про усиновлення дітей, усиновлення можливе лише за умови, якщо усиновлювач досягнув встановленого для цього мінімального віку – цей вік не може бути меншим за 21 рік і старшим за 35 років [4]. У більшості країн можливість стати усиновлювачем, в плані вікового цензу, не збігається із досягненням особою повноліття. Так, у Греції вік усиновлювачів становить 30–60 років, у Хорватії – 21–35 років. Австрійське чинне законодавство визначає, що батько-усиновлювач повинен бути не молодшим повних 30 років, мати-усиновителька – не молодшою повних 28 років. Бельгійським цивільним законодавством визначено, що на момент ухвалення акту про усиновлення, усиновлювачу має бути 25 років. В Естонії, Латвії, Молдові існує абсолютна умова про віковий ценз для кандидатів в усиновлювачі – 25 років [5]. Тому вважаємо цілком виваженим крок законодавця, спрямований в бік підвищення віку кандидатів в усиновлювачі. Законом від 10 квітня 2008 р. встановлено, що усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа, віком не молодша 21 року (ч. 1 ст. 211 СК), при цьому різниця у віці між усиновлювачем та усиновленим повинна становити не менше 15 років, якщо усиновлюється повнолітня особа – не менше 18 років. Як виняток, допускається можливість усиновлення дитини особою,

молодшою 21 року, якщо ця особа є родичем дитини. Законодавством України не встановлено граничної межі віку, після досягнення якого особа не мала б права на усиновлення. Разом з тим, такі обмеження все ж таки існують, оскільки ч. 2 ст. 211 СК передбачено, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж 45 років. Саме з цього приводу Н. Єршовою зазначалось, що питання щодо віку усиновлювача, а також питання про різницю у віці між усиновлювачем та усиновленим мають велике значення, бо життя доводить, що нічого гарного не виходить, коли усиновлювачами дітей стають особи похилого віку [6]. У цьому сенсі, при здійсненні усиновлення можна також керуватися нормою, закріпленою Положенням про дитячий будинок сімейного типу, а саме п. 11: “влаштування дітей проводиться з урахуванням віку батьків-вихователів, за умови, що на час досягнення обома батьками-вихователями пенсійного віку всі вихованці досягнуть віку вибуття з дитячого будинку” [7] та внести відповідні зміни до Сімейного кодексу України.

Ст. 212 СК України визначено перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачам, й які умовно можна поділити на декілька груп. До першої групи слід віднести осіб, які за станом здоров'я не можуть виконувати функції усиновлювачів: особи, які обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають алкогольними напоями або наркотичними засобами; мають хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України. До другої групи відносяться особи, які в минулому припустилися серйозних порушень у своїх зобов'язаннях щодо виховання дітей, внаслідок чого були позбавлені батьківських прав, і ці права на момент усиновлення не були поновлені; були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи функціонування прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини. До третьої групи відносяться особи, які через інші об'єктивні причини не можуть бути усиновлювачами, а саме не можуть забезпечити дитині, наприклад, встановленого законом прожиткового мінімуму (залежно від віку дитини), створити належні умови для проживання і виховання, тобто це ті особи, які не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу). До четвертої групи слід віднести всіх інших осіб, інтереси яких суперечать інтересам дитини, а саме осіб, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи незняту у встановленому законом порядку судимість [2, с. 194–195]. Крім того, не можуть бути усиновлювачами іноземці, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини. Також законом встановлено, що особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Разом з тим, якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Якщо дитина має лише матір або лише батька, вона не може бути усиновлена чоловіком (жінкою), з якими остання (останній) не перебувають у шлюбі. Проте знову ж таки, якщо буде встановлено, що такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі та інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Відповідно до вимог чинного законодавства, однією з умов усиновлення є необхідність отримання згоди певних осіб на здійснення усиновлення. Якщо вважати, що згода на усиновлення – односторонній правочин, то це означає, що вона (згода) може бути визнана недійсною на тих самих підставах, які покладено в основу визнання недійсним будь-якого з правочинів. У літературі з питань теорії сімейного права, підкреслює М. Антокольська, цілком слушно зазначається, що згода на

усиновлення – це одне з найважливіших особистих немайнових прав батьків, порушення якого призводить до істотного порушення прав, адже наслідком усиновлення дитини стає повне припинення правового зв'язку між нею та її батьками [8].

До осіб, згода яких на усиновлення є обов'язковою, в першу чергу, віднесено батьків, дитина яких усиновлюється. Н. Єршова наголошувала, що допускаючи усиновлення дітей за наявності батьків, їх згода є обов'язковою умовою усиновлення [6, с. 88]. За ст. 217 СК України у випадках, коли дитина, щодо якої розглядається питання про усиновлення, має батьків, обов'язковою умовою його позитивного вирішення є їхня вільна та безумовна згода, яка може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Науковці зазначають, що за своїм змістом згода батьків може бути виражена в один із двох способів: згода на усиновлення конкретною особою; загальна (бланкетна) згода на усиновлення дитини будь-якою особою без вказівки особи конкретного усиновлювача. При визначенні конкретного кандидата в усиновлювачі повторна згода батьків на усиновлення дитини вже саме цією особою не вимагається [9]. Така позиція свого часу була вироблена і О. Кудрявцевим, який стверджував, що згода батьків на усиновлення може бути виражена взагалі, безвідносно до конкретної особи. У цьому випадку вибір усиновлювача провадиться компетентним органом. Якщо ж батьки дали згоду на усиновлення певним особам, то тільки вони можуть бути усиновлювачами [10, с. 44].

Законом також передбачено, що для усиновлення дитини, батьками якої є неповнолітні особи, потрібна згода їх самих, а також їхніх батьків і така згода батьків повинна засвідчуватись нотаріально.

Разом з тим, усиновлення може бути проведено без згоди батьків, якщо вони: невідомі; визнані недієздатними; визнані безвісно відсутніми; позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється. Для розгляду справи по суті суду необхідно подати відповідні документи, які підтверджують факт того, що батьки невідомі, недієздатні, позбавлені батьківських прав тощо. Усиновлення без згоди повнолітніх батьків на підставі ч. 2 ст. 219 СК можливе також у випадку, коли суд встановить, що вони, не проживають з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її. Слід також звернути увагу на те, що згода батька на усиновлення дитини, народженої матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, не потрібна, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвиськом матері, а його ім'я та по батькові записано за її вказівкою (ст.ст. 217, 121, 135 СК України). Відповідно до ч. 1 ст. 220 СКУ на усиновлення дитини одним із подружжя необхідна письмова (посвідчена нотаріально) згода другого із подружжя. Усиновлення може бути проведено без згоди другого із подружжя лише в тому випадку, коли він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Однак незалежно від того, чи було здійснено усиновлення одним із подружжя за згодою другого, чи без такої, усиновлення створює батьківські права і обов'язки тільки для того з подружжя, хто є усиновлювачем дитини. Для другого з подружжя ніяких прав та обов'язків щодо дитини не виникає [10, с. 46].

Відповідно до ч. 1 ст. 221 СКУ на усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку та піклування, потрібна письмова згода опікуна, незалежно від згоди батьків. Якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини, така згода може бути дана органом опіки та піклування.

Відповідно до ч. 1 ст. 218 СКУ для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода на усиновлення дається у формі, яка відповідає віку дитини та стану її здоров'я. Проте усиновлення може бути проведено і без згоди дитини, у випадку, коли вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Згода дитини також не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками. Дійсно, якщо в сім'ї вже встановилися відносини між фактичним

усиновлювачем і дитиною, що вважає усиновлювача своїм батьком (матір'ю), було б неправильно лише з міркувань формального порядку з'ясувати згоду самої дитини на усиновлення.

Таким чином, при вирішенні питання про усиновлення повинні ретельно зважуватись всі обставини, пов'язані з особистістю усиновлювача з тим, щоб з'ясувати можливість належного виконання ним батьківських обов'язків. Усиновлення ставить мету замінити дитині батьків, і така мета відповідає як інтересам дитини, так і інтересам самих усиновлювачів, оскільки вони тим самим задовольняють свою духовну потребу – потребу піклуватися про дитину. Сім'я дозволяє дитині найбільш широко проявити свої емоційні та інтелектуальні можливості, швидше реалізувати їх. Дитина навчається на прикладі своїх батьків-усиновлювачів, постійно відчуває на собі виховний потенціал сім'ї. А ступінь концентрації всіх перерахованих позитивних якостей у сім'ї усиновлювачів достатньо високий, оскільки усиновленню передують ретельне вивчення осіб-кандидатів в усиновлювачі, і помилка в оцінці моральних, етичних та інших якостей кандидатів в усиновлювачі практично виключена.

Як уже підкреслювалося вище, згода на усиновлення дитини є однією з умов здійснення усиновлення правового характеру. Отримання згоди на усиновлення від осіб, визначених законом, сприяє належному функціонуванню інституту усиновлення в цілому й є способом захисту, в першу чергу, дитини, при вирішенні питання про її передачу в сім'ю усиновлювачів. Крім того, законом чітко встановлено, що порушення умови щодо отримання згоди на усиновлення є підставою для визнання його недійсним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейне право України : підруч. / За заг. ред. В.П. Мироненко. – К. – Правова єдність. – 2008. – 354 с.
2. Сімейне право України : підруч. / За заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер. – 2011. – 195 с.
3. *Логвінова М.* Особи, які можуть бути усиновлювачами / М. Логвінова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 15–17.
4. Європейська конвенція про усиновлення дітей. Страсбург. 24 квітня 1967 р. // Дитинство в Україні : права, гарантії, захист. Ч. 2. УІСД. – К. : АТ “Вид-во Столиця”. – 1998. – 252 с.
5. *Кустова В.В.* Некоторые аспекты законодательства в странах СНГ и Балтии / В.В. Кустова // Журнал российского права. – 2003. – № 6. – С. 110–115.
6. *Ершова Н.* Опекa, попечительство, усыновление. / Н. Ершова. – М. : Московский рабочий. – 1984. – 92 с.
7. Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 і від 26 квітня 2002 р. № 565 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 6. – С. 299.
8. *Антокольская М.В.* Семейное право. / М.В. Антокольская. – М. : Юристь – 1996. – 318 с.
9. *Розгон О.* Надання згоди на усиновлення дитини / О. Розгон // Юридична Україна. – 2008. – № 12. – С. 93–94.
10. *Кудрявцев О.Н.* Правоотношения между родителями и детьми. / О.Н. Кудрявцев. – [учеб. пособ]. – Харьков. – 1975. – 246 с.

Отримано 08.05.2013